

## ПОДАЦИ ПОВЕЉА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА О СВЕТОЈ ГОРИ ПРИМЕР ХИЛАНДАРА\*

*Академик Мирјана Живојиновић*  
САНУ, Београд

**Апстракт:** Агонија Византије изазвана продором Турака утицала је на то да су се монаси светогорских манастира све више окретали најпре српским обласним господарима, и потом деспотима. У исто време, Света Гора је још увек изгледала као сигурно место где су куповином аделфата многи угледни људи, међу њима и деспот Стефан Лазаревић, обезбеђивали себи сигурно уточиште. Губитак метоха највећих светогорских манастира у областима које су Турци освојили, поменути обласни господари, као и сам деспот Стефан, настојали су да им надокнаде прилагањем значајних поседа у својим областима. И док су монаси, првенствено Хиландарци, тиме добијали велику материјалну помоћ, заузврат су дародавцима пружали подршку како би били признати за наследнике Немањића и ктиторе Хиландара, а тиме и за владаре још увек неосвојених делова Српске државе.

**Кључне речи:** Света Гора, монаси, метох, Турци, повеља, аделфат, старац, ктитор, болница, даровати.

Промене које су настале током последњих деценија 14. и првих деценија 15. века у животу Свете Горе и, посебно државā у њеном широком залеђу, биле су у вези са продором Турака на Балканско полуострво. Пораз српске војске на Марици (26. септембра 1371) значио је потпуни слом подухвата серског деспота Угљеше и његовог брата српског краља Вукашина да се одупру Турцима. У исто време, погибија обојице и пропаст њихове војске, била је најзначајнија победа Турака са најдалекосежнијим последицама до 1453. године. Прилике после битке на Марици (26. септембра 1371) веома сликовито је описао старац – монах Исаија:

„По убијању мужа овог храброг деспота Угљеше просуше се Измаилићани, и полетеше по свој земљи, као птице по ваздуху и једне хриш-

---

\* Прва верзија овог рада објављена је под насловом *Στοιχεία των εγγράφων του δεσπότη Στεφάνου Λαζαρενίς για το Άγιον Όρος. Το παράδειγμα της μονής του Χιλανδαρίου, Το Άγιον Όρος στον 15<sup>ο</sup> και 16<sup>ο</sup> αιώνα. Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2012, 155–162.*

ћане мачем клаху, друге у ропство одвођаху. А они који су остали смрт прерано поже. А они који су од смрти остали глађу погубљени бише. Јер таква глад би по свим крајевима, каква не би од постанка света... А оне које глад не погуби, ове допуштењем божијим вуци ноћу и дању нападајући ждераху... Уистину тада живи оглашаваху за блажене оне који су раније умрли...”<sup>1</sup>

И без обзира на то што је после битке на Марици византијски деспот Манојло, управник Солуна, брзо запосео део серске државе погинулог деспота Угљеше, пораз на Марици означио је почетак агоније Византијског царства. Осетили су то и светогорски монаси и све више су се за помоћ обраћали господарима распарчаног Српског царства, а овима, да би њихова власт била призната за легитимну, била је потребна подршка најутицајнијег српског манастира. Од оснивања Хиландара, његови ктитори су увек били актуелни владари династије Немањића. Изумирањем те династије, право да буду хиландарски ктитори и добротинитељи још неких светогорских манастира стекли су (захваљујући својим издашним даровима, као и чињеници да су себе, не без разлога, сматрали потомцима Немањића) представници најмоћнијих породица обласних господара – Вук Бранковић, Константин Драгаш и кнез Лазар.

Када је кнез Лазар погинуо у Косовској бици 28. јуна 1389. године, његов старији син Лазар имао је око 12 година, док је Вук био још млађи, тако да је њихова мајка, кнегиња Милица, преузела вођење државних послова. Она је у томе показала завидну способност и вештину. Мир са Турцима био је брзо склопљен, али је најмлађа Лазарева ћерка Оливера, дата у харем султана Бајазита. Стефан Лазаревић је отпустио сестру и приликом те своје посете султану 1390. или 1391. године, прихватио је вазалне обавезе. У настојању кнегиње Милице да учврсти легитимитет власти свога најстаријег сина значајну улогу имало је благонаклоно држање Лазаревића према светогорским манастирима – Великој Лаври, Светом Пантелејмону и посебно према Хиландару. Најистакнутији представници тих манастира долазили су у Србију да би, изложивши тешкоће у којима су се налазили њихови манастири, добили помоћ од поменутих Бранковића, Драгаша и Лазаревића – било добијањем села са свим привилегијама и имунитетским повластицама или редовног дохотка значајне количине сребра од Новог Брда. Овде ћемо обратити пажњу на однос Лазаревића, првенствено кнеза и деспота Стефана са Хиландаром.

---

<sup>1</sup> Запис инока Исаије из 1371. г. у *Писац и преводилац инок Исаија*, (уводна реч, издање, превод и коментар Ђ. Трифуновић), Крушевац–Багдала, 1980, 85.

Отприлике у исто време када су са историјске позорнице отишли Константин Драгаш, који је погинуо у бици на Ровинама 1395. године, и Вук Бранковић, чију су моћ Турци скршили 1396. године (умро је 1397), успостављена је ближа сарадња између кнеза и потом деспота Стефана Лазаревића и Хиландара. Тих година (негде 1392.–1396 ?) кнезу Стефану су стигли „најчаснији међу иноцима старац кир” Герасим<sup>2</sup> и са њим хиландарски старци Јаков и поп Силвестар, као и игуман орашачки Симон и пренели му молбу хиландарског братства како би поклонили њиховом манастиру раније обећану цркву Ваведења на Ибру.<sup>3</sup> Кнез Стефан, у договору са мајком кнегињом Милицом, братом Вуком и државним сабором, испунио је жељу Хиландараца.<sup>4</sup> Даровањем поменути цркве, којој је приложио још два села и неколико заселака и уступањем Хиландару свих пореза и работа које су дуговали њихови становници, као што су то чинили и претходни владари, кнез Стефан Лазаревић се показао као легитимни наследник кнеза Лазара. То произлази и из његове интитулације: „Ја, у Христу Богу правоверни господар Срба, Посавине и Подунавских области”.<sup>5</sup>

Вероватно у пролеће 1402. из Хиландара су стигли у Србију игуман Григорије, старешина Василијевог пирга Теодосије, старци Герман Илић и Макарије и са њима поп Теодосије, да би добили помоћ за поменути пирг у Хрусидији. Лазаревићи – замонашена кнегиња Милица, као монахиња Јевгенија, са синовима кнезом Стефаном и Вуком прило-

---

<sup>2</sup> Великосхимник Герасим, брат Вука Бранковића, премда је тада по свој прилици боравио у обновљеном манастиру Светог Павла, задржао је блиске везе са Хиландаром и по потреби заступао његове интересе; О томе види Г. Суботић, *Обнова манастира Светог Павла у XIV веку*, ЗРВИ 22 (1983) 224.

<sup>3</sup> Ту цркву је на својој баштини подигао властелин кнеза Лазара Обрад Драгосаљкић и уз кнежеву сагласност приложио јој своје баштинско село Кукањ са три засека: повеља кнеза Лазара (јануар 1388) у изд. А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд–Чигоја, 2003, XII, 201–206, где су наведена њена ранија издања; цит. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*. Обрад је одлучио да цркву дарује Хиландару, што је, очигледно, кнез Лазар одобрио. Међутим, по свој прилици због припреманог похода против Турака прилагање није реализовано. После Косовске битке, незадовољан држањем Стефанове мајке, кнегиње Милице, према Турцима, Обрад је изневерио кнеза Стефана, те му је овај одузео баштину. О томе се сазнаје из хрисовуље кнеза Стефана Лазаревића, којом је поменути цркву даровао Хиландару: в. нап. 4.

<sup>4</sup> Последња издање те хрисовуље са опширним коментаром и бележењем ранијих издања дали су: М. Шуица у *Стари српски архив* 3 (2004) 107–123; А. Младеновић, *Повеље деспота Стефана*, Београд – Чигоја, 2007, II–1, 155–162; цит. Младеновић, *Повеље деспота Стефана*. Хрисовуља није датирана; на вероватно време њеног издавања указује помињање кнегиње Милице, јер она се после замонашења (негде после 6. августа 1392. до 1396) у документима спомиње као монахиња Јевгенија.

<sup>5</sup> Младеновић, *Повеље деспота Стефана* II–1, 6–7;

жила је Василијевом пиргу село Ливочу на Биначкој Морави. Пре него што је сачињен даровни акт, Лазаревићи су на молбу хиландарских стараца утврдили спорне међе између Ливоче и земље (села) Пасијана, као и део међе Липљанског хиландарског метоха.<sup>6</sup>

Само пар месеци доцније, браћа Стефан и Вук са двојицом својих сестрића, као турски вазали кренули су у Малу Азију, да би се на страни султана Бајазита супродставили монголској Тимуровој војсци. После пораза Бајазитове војске код Ангоре (Анкаре), 28. јула 1402. године, Стефан је са Вуком и сестрићем Ђурађем стигао у Цариград, где му је, августа месеца, Јован VII Палеолог доделио титулу деспота.<sup>7</sup>

Као деспот (царство ми = ἡ βασιλει,α μου) Стефан почиње издавати повеље самостално, док се мајка, монахиња Јевгенија, и брат Вук само узгред и формално спомињу. Тако је деспот Стефан даровао у лето 1405. године (6913, индикт 13) деспотици кира Јевпраксији, испуњавајући њену жељу, село Јабучје у жупи Левач са засеоком, са целом територијом и свим правима, како би га она даровала Хиландару.<sup>8</sup> Премда је Јабучје Хиландар добио у потпуно поседовање, што значи да су сви порези убирани у корист светогорског манастира, због тешких прилика у којима се земља налазила, житељима села није било лако да одговоре свим пореским обавезама, а ни да скупљени новац и намирнице доставе манастиру.

Изгледа да је и због тога Хиландар, попут већине светогорских манастира, оскудевао у новцу. Поред уобичајених трошкова, монасима је новац био потребан за оправку разрушених и изградњу нових заштитних објеката, као и за издржавање манастирских болница чији је капацитет, нарочито у 14. веку, порастао. Због тога је и потреба за лековима, санитарским материјалом и другим неопходним предметима за болеснике постајала све већа. О томе сведоче настојања да се помогне болницама при највећим атонским манастирима – Великој Лаври,<sup>9</sup> Ва-

<sup>6</sup> Исто II-2, 163–173. Повеља није датирана. Податак да је Григорије игуман Хиландара поуздан је доказ да је повеља издата у првим годинама 15. века, свакако пре битке код Ангоре; види, Вл. Мошин, Ал. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, (приредила и допунила М. Живојиновић), Београд 1999<sup>2</sup>, 112–113.

<sup>7</sup> Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 182–187.

<sup>8</sup> Младеновић, *Повеље деспота Стефана II-3*, 175–181.

<sup>9</sup> Из хрисовуље којом је цар Јован V Палеолог потврдио, децембра 1342. године, дарове које је Великој Лаври учинио царев духовни отац, патријарх Нифон, сазнаје се да се патријарх постарао да у болници буде 70 кревета, да се на Светој Гори засаде виногради и маслињаци за прехрањивање и издржавање оних који у њима леже; уз то је обдарио болницу са више непокретних добара у Цариграду, од којих је

топеду<sup>10</sup> и Хиландару. Споменимо да се још цар Душан побринуо за обнављање хиландарске болнице и да је, потом, обезбедио да се сваке године даје за потребе болесника из царске благајне 200 венецијанских перпера<sup>11</sup> и, најзад, да је приликом боравка царске породице на Светој Гори купио од Алипијског манастира ловиште туњева.<sup>12</sup>

Прилике у српским земљама су биле другачије када је кир Герасима, 1379/1380. године, пренео кнезу Лазару молбу хиландарског братства да помогне манастирску болницу. Лазар очигледно није могао да обезбеди редован новчани приход болници па се, по савету игумана Неофита и хиландарског братства и у споразуму са њима, сагласио да се даје за потребе хиландарске болнице сваке године 100 унчи које је Хиландар годишње добијао од Протата.<sup>13</sup> Да би манастиру надокнадио тај новац, кнез Лазар му је дао два села – Јелшаницу Ђурђа Ненишића и Јелшаницу Градислава тепчије,<sup>14</sup> са црквом која се у том селу налазила, са засеоцима и свим осталим правима тих села.<sup>15</sup> Можемо само претпоставити да је споразум о помоћи хиландарској болници остао на снази и за време деспота Стефана, па и доцније.

---

приход био 200 перпера; од тог новца 100 перпера је требало утрошити за куповину шећера, мелема и других продуката који се тешко налазе на Атону и који би били послати у Лавру за болеснике манастирске болнице итд.: *Actes de Lavra III, de 1329 à 1500*, (éd. par P. Lemerle et al.), Paris 1979, n° 123, l. 134–155.

<sup>10</sup> Стефан Радинос, ο' εαπλ. τῆς τρολεξῆς, кефалија Солуна 1358. године, даровао је Ватопеду своје баштинско имање у близини Цариграда. У акту којим је потврдио то даровање 1366. године, Радинос је одредио да од целог годишњег дохотка који ће монаси Ватопеда имати од тога имања, 50 перпера буде намењено за куповину онога што је потребно за манастирску болницу: *Actes de Vatopédi II de 1330 à 1376*, (éd. dipl. J. Lefort, V. Kravari, Ch. Giros et K. Smyrlis), Paris 2006, n° 126, l. 13–16.

<sup>11</sup> Ст. Новаковић, *Зконски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 420, V–VII.

<sup>12</sup> Хрисовуља цара Душана за Карејску ћелију, издата у Прилепу, после априла 1348, изд. Д. Живојиновић у *Стари српски архив* 1, Лакташи 2002, 72–73, р. 36–38.

<sup>13</sup> Новац који је Хиландар добио из Меси био је део који му је припадао од тзв. „царске“ или „заједничке роге“. У питању је била новчана сума коју су цареви од 10. века редовно слали светогорском протату; његова равномерна расподела атонским монасима била је у надлежности прота; види. М. Живојиновић, *Рога и друга новчана давања атонским манастирима*, Историјски часопис, у штампи.

<sup>14</sup> У време када кнез Лазар прилаже та села Хиландару она су била део његовог поседа, тј. била су део државне земље. Имена су, по свој прилици, имала према својим бившим власницима. Дужност тепчије било је утврђивање међа; ако су били у питању земљопоседи владара, међе је утврђивао велики тепчија, види, М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 25–30.

<sup>15</sup> Младеновић, *Повеље кнеза Лазара V*, 129–138, где су наведена ранија издања и литература о овој повељи.

Међутим, друго прилагање Хиландару које је кнез Лазар учинио одредивши да се сваке године даје 100 литара сребра од новобрдске царине, брзо је престало. Деспот Стефан га је обновио, пошто су га у јесен 1406. године о томе обавестили „најчаснији међу монасима старац кир Јован и најчаснији међу јеромонасима поп кир Теодор”. Био је то велики дар захваљујући коме деспот Стефан својом интитулацијом: „Милошћу...Исуса Христа, заступништвом пресвете Богородице и молитвама светих ми господара, отаца и прадедова – ктитора Симеона и Саве, доброверни деспот Стефан, господар свих Срба и Подунавља и великог српског царског манастира на Светој Гори Атонској, најоданији ктитор”,<sup>16</sup> показује да је он себе сматрао јединим легитимним наследником свих ктитора српског светогорског манастира и да су га за таквог признавали и монаси Хиландара. Да су Вука Бранковића, Константина Драгаша и кнеза Лазара Хиландарци сматрали за ктиторе свога манастира, јер они се као такви не спомињу у повељама које су издавали Хиландару, показују њихова имена у белешци *Романовог типика* о помињању манастирских ктитора.<sup>17</sup>

Колико је Света Гора изгледала сигурно уточиште свима онима који су могли себи обезбедити улазак у неки од светогорских манастира најбоље показује чињеница да је деспот Стефан, и поред тога што је монахиња Јевгенија са синовима уговорила 20 аделфата у манастиру Светог Пантелејмона још 1395/1396. године, склопио споразум о аделфатима и са монасима Хиландара 8. јуна 1411. године. Стефан је приложио Хиландару око Новог Брда и у жупи Левач четири села са њиховим засеоцима и осталим правима. Уступајући све работе и порезе од дарованих поседа манастиру, деспот Стефан је због растуће опасности од Турака задржао само оне намењене издржавању војске („војница и данак господства ми”); уз то одредио је да, у случају неке потребе, становници тих села треба да раде оно што би им деспот наредио преко „црквеног економа”, тј. монаха кога су Хиландарци послали да управља тим имањима. Деспот је заузврат у Хиландару добио шест аделфата и потврдио раније добијено право да користи тзв. герасимовске келије.<sup>18</sup>

<sup>16</sup> Младеновић, *Повеље деспота Стефана II*–4, 1–5; о тој повељи в. исто, 183–199.

<sup>17</sup> Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 3, Београд 1905, фототип. изд. Београд 1984, 5008–5011 (1382).

<sup>18</sup> Младеновић, *Повеље деспота Стефана II*–5, 191–199. Претпоставља се да је у поменутих келијама становао, када је боравио у Хиландару, брат Вука Бранковића Радоња – монах Роман, великосхимник Герасим. Могуће је да се у њима упокојио

Да резимирамо: Са агонијом Византије светогорски манастири се све више окрећу најпре српским обласним господарима и потом деспотима. И док су атонски манастири задржавали своје поседе у од Турака освојеним подручјима Византије, тако није било са поседима у областима некадашњег Српског царства. После Косовске битке, метоси око Скопља, Струмице и Брегалнице, били су заувек изгубљени. Поменути моћни обласни господари давањем великих поклона угледним светогорским манастирима, на првом месту Хиландару, добијали су од њихових монаха подршку да буду признати за наследнике Немањића, као и за ктиторе Хиландара, а тиме и за владаре делова Српске државе које Турци још нису освојили.

Academician Mirjana Živojinović  
Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade

DATA FROM THE DOCUMENTS OF DESPOTES STEFAN LAZAREVIĆ  
ABOUT THE HOLY MOUNT

The example of the monastery of Hilandar

Summary

In the years when the Turks were penetrating the Balkan Peninsula, after the Battle at the Maritza in September 1371, the conquest of Serres (1383) and Thessaloniki (1387) and, particularly after the Battle of Kosovo, on June 28, 1389, the monasteries of the Holy Mount began more and more frequently, to seek assistance from the rulers of the fragmented Serbian Empire. In the efforts by those rulers to enlarge their lands and, especially to win recognition as legitimate successors of the Nemanjić dynasty, their connections with the monasteries on the Holy Mount, to which they were very generous, had great influence. Apart from that, fearing the arrival of the Turks, the members of the ruling and prominent noble families, by donating the churches and villages they had inherited, or money from customs duties and the mines in Novo Brdo, secured for themselves a refuge within the strong monastery defence walls of Athos. The Holy Mount still seemed like a safe and enduring institution, where not only those, who purchased the so-called *adelp-hata* - a share in the brotherhood, earning the right to enter the monastery as *adelp-hatarioi*, would take refuge, but the Holy Mount, if they joined, would ensure the

---

син Вука Бранковића Гргур као монах Герасим († 13/14.март 1408). Деспот Стефан их је могао добити са правима ктитора, који се помиње у његовој повељи из 1406. године, в. овде, нап. 16.

continued existence of impoverished and abandoned churches – the guardians of Orthodoxy in the face of advancing Islam.

In this paper, we focus particularly on the example of the monastery of Hilandar in which Despot Stefan Lazarević secured six *adelphata* (June 8, 1411), having made a very precise agreement with the monks about how they would be used.